

XIV ASR 30-70-YILLARIDA XORAZM VOHASIDA KECHGAN SIYOSIY JARAYONLAR

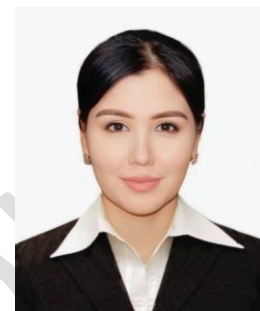
*Ibragimova Gulzoda Farxadovna, Urganch innovatsion universiteti tarix
fani o'qituvchisi*

POLITICAL PROCESSES IN THE KHOREZM OASIS IN THE 14TH CENTURY 30-70S

*Ibragimova Gulzoda Farkhadovna, teacher of history at Urgench
Innovation University*

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ХОРЕЗМСКОМ ОАЗИСЕ В 30-70-ГОДЫ XIV ВЕКА

*Ибрагимова Гулзода Фархадовна, преподаватель истории
Ургенчского инновационного университета*

<https://orcid.org/0009-0006-3908-5381>

e-mail:
ibrahimovagulizoda@gmail.com

Annotatsiya: Xorazm vohasida XIV asr 30-70-yillarida kechgan siyosiy jarayonlar va qo'ng'iro't so'fiylari deb nom olgan sulolaning taxtga kelishi muammosi to'liq o'z yechimini topgan emas. Zero, mavjud yozma manbalar ma'lumotlari bu sulolaning Xorazmda XIV asrning 70-yillaridan Chig'atoy ulusining Amir Temur tomonidan tugatilishi voqealari ta'sirida vujudga kelganligi ta'kidlanadi. Shu jihatdan olganda, mazkur maqola ushbu mavzuga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Chig'atoy ulusi, Oltin O'rda, Qo'ng'iro't so'fiylari, Amir Temur, temuriylar, Xiva, Vazir, Tirsak, Yangishahar (Shemaxa-qal'a).

Abstract: The problem of the accession to the throne of the dynasty known as Kungirat Sufis in the Khorezm oasis has not been fully resolved. Because, according to the available written sources, this dynasty was created in Khorezm in the 70s of the 14th century under the influence of the events of the termination of the Chigatai dynasty by Amir Temur. However, even before that, the bells under the influence of the Golden Horde state were taking power in Khorezm, so it will be possible to solve this problem with the help of archaeological and numismatic sources. In this respect, this article is dedicated to this topic.

Key words: Ulus of Chigatai, Golden Horde, Kungrat Sufis, Amir Timur, Timurids, Khiva, Wazir, Tirsak, Yangishehr (Shemakha-kala), Adak (Ak-kala), Kumkend, Bagdadik.

Аннотация: Проблема восшествия на престол династии известных как Кунгиратских суфиев в Хорезмском оазисе до конца не решена. Потому что, согласно имеющимся письменным источникам, эта династия была создана в Хорезме в 70-х годах XIV века под влиянием событий прекращения династии Чигатая Амиром Темуrom. Однако еще до этого под влиянием золотоордынского государства кунгираты захватили власть в Хорезме, поэтому решить эту проблему можно будет с помощью археологических и нумизматических источников. В связи с этим данная статья посвящена этой теме.

Ключевые слова: Улус Чигатая, Золотая Орда, Кунгратские Суфи, Амир Тимур, Тимуриды, Хива, Вазир, Тирсак, Янгишехр (Шемаха-кала), Адак (Ак-кала), Кумкенд, Багдадик.

KIRISH (INTRODUCTION). Xorazmda qo'ng'iro't so'fiylari sulolasi qachon mustaqil idora qila boshlaganligi to'g'risida aniq ma'lumotlar yo'q. Ammo, manbalar tahlili, ularning Xorazmda boshqarishi XIV asrning boshlaridan boshlaganligi xususida to'xtamga keluvchi ma'lumotlar mavjud.

Jumladan, fors tarixchisi Rashiddin “Jome’ ut-tavorix” asarida Jo’ji ulusi tarkibidagi qo’ng’irot urug’iga mansub hamda ota tarafdin Chingizxonning xotini Burte Fudjen urug’idan bo’lgan Soljitoiy mulki Xorazm yaqinida bo’lgan[13;17,271]. Soljitoiy yana Oltin O’rda xoni To’xtaxonning onasi tarafdin bobosi hisoblangan. Bundan kelib chiqiladigan bo’lsa hamda Soljitoiyning Xorazm atroflarida (Shimoliy Xorazm ham kirgan bo’lsa kerak) boshqarganini hisobga olinsa, qo’ng’irot sulolasi Xorazmni deyarli XIV asrning boshlaridan boshqarib kelganlar. Bundan tashqari, rossiyalik tadqiqotchilar, D.M.Is’hoqov va I.L.Izmayilov, qozog’istonlik tadqiqotchi J.Sabitovlarning fikricha mashhur Xorazm amiri Qutlug’ Temur ham aslida qo’ng’irot urug’idan bo’lgan[14,154;19,589].

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW). Keyingi o’rta asrlar mualliflarining asarlarida Xorazm (ko’proq Shimoliy Xorazm) shu davrning eng boy va iqtisodiy mavqei baland hududlardan biri sifatida tilga olinadi. Ammo, mo’g’ul istilosidan keyin to Xiva xoni Abulg’ozigacha yozilgan yozma manbalar juda kamligi va borlarida ham ushbu muammo bir taraflama yoritilganligi yaqqol ko’zga tashlanadi.

Xorazmning XIV asrning 30-70-yillari tarixi haqidagi yozma manbalarni ikki guruhga bo’lish mumkin: 1.Arab–fors tilidagi hamda eski o’zbek (chig’atoy) tilidagi manbalar. 2.Yevropa manbalari.

Bu mavzuga oid ma’lumotlar mavjud bo’lgan arab-fors tilidagi manbalar jumlasiga Rashiddin Fazlulloh[17], Ibn Battuta[9], Ibn Arabshoh[8], Hamdulloh Mustavfiy Qazvinii[12], Shahobiddin al-Umariy[20,90-99], al-Bakuvii[2], Shayx al-Birzaliy[20,172-175], an-Nuviyriy[20,152], Ibn Xaldun [20,385-391] kabi arab-fors va temuriylar davrining Nizomiddin Shomiy [10;16], Sharofiddin Ali Yazdiy[22], Abdurazzoq Samarqandiy [1;11], Hofizi Abro’[5,74-98], Xondamir[21,159] kabi mualliflar asarlarida ham XIV-XV asrlar Xorazm vohasi siyosiy tarixi, jumladan, qo’ng’irot so’fiylari tarixi, ularning Amir Temur va Temuriylar sulolasi bilan munosabatlari

masalalari bilan bir qatorda, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar ham o’z aksini topgan.

Qo’ng’irot so’fiylarining Xorazmda taxtga kelishi muammosi masalasi bir qator tadqiqotlarda o’z aksini topgan. Ammo, bu mavzu bo’yicha yakuniy xulosalar chiqarilgan tadqiqotlar yo’q. Mazkur mavzu bo’yicha V.V.Bartold [3;4], V.G.Tizengauzen [20,90-99;152;172-175;385-391], B.I.Vaynberg [6,104-114], N.Ibrohimov[9], I.V.Zaytsev[7,238-255], D.M.Is’hoqov va I.L.Izmayilov[14], J.Sabitov[18,121-124;19,587-589], M.Sh. Qidirniyazov[15] kabi tadqiqotchilar tadqiqotlar olib borganlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY). Maqolada tizimlashtirish, tarixiy-qiyosiy tahlil, tarixiy ma’lumotlarni umumlashtirish, xolislik tamoyili kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS). Xorazm vohasining XIV asrning 30-70-yillari tarixi yozma manbalarda ancha sust aks etgan hamda ancha kam o’rganilgan sahifalaridan biri hisoblanadi. Ammo, shu o’rinda alohida ta’kidlash lozimki, Oltin O’rda tarkibiga kirgan Shimoliy qism Xorazm tarixi, uning Chig’atoy ulusi tarkibiga kirgan qismiga nisbatan yozma manbalarda kengroq aks etgan.

XIV asrning 60-yillarida Xorazm yangi mustaqil davlat sifatida ajralib chiqdi. Biroq uning hukmdorlari Oltin O’rda xonlari bilan qarindoshlik iplari vositasida bog’langan edilar. Bu bevosita Xorazm voliyi, ko’zga ko’ringan amirlardan Nongadoy (musulmon manbalarida - Nanguday, Tangadoy Manguday, Namguday, Banguday, Yanguday, Venetsiya hujjatlarida – Nagadain) faoliyati bilan bog’liq. Muiniddin Natanzii va Nizomiddin Shomiy uni Xorazm hokimi deyishgan, Sharafiddin Ali Yazdiy esa, mazkur shaxsni qo’ng’irot qabilasi yetakchisi bo’lgan, deb yozadi. Demak, XIV asr 2-yarmida Xorazmda qo’ng’irotlar vakili hokimiyatni boshqargani ma’lum bo’ladi[22;72].

Qo’ng’irotlarning kelib chiqishi haqida fanda aniq ma’lumotlar yo’q. Ba’zi tadqiqotchilar ularning etnik kelib chiqishi mo’g’uliy urug’iga mansub bo’lgan deb hisoblasalar, ba’zi

tadqiqotchilar ularni turkiy urug'ga mansub deb hisoblaydilar. Ammo, yozma manbalarda qo'ng'irotlar Chingizxon mo'g'ul davlatida eng yuqori nufuzga ega qabila hisoblangan. Zero, Chingizxon va uning qarindoshlari qo'ng'irot qabilasi qizlariga uylanganlar. Xullas, qo'ng'irotlarning kelib chiqishi aniq emas, faqat ularning Xorazm vohasida mo'g'ul bosqinidan keyin kelib o'rtnashganliklari ma'lum. Chunki, mo'g'ullar davlati tashkil topganda, qo'ng'irotlar Xorazm bilan birga Jo'chi ulusi tarkibiga kirgan edilar.

Qo'ng'irotlar vakillari nafaqat Xorazmning, balki butun Oltin O'rda siyosiy-ma'muriy tizimida ma'lum mavqega egalik qilgan. Chunonchi, 13 yilda Oltin O'rda taxtini egallagan O'zbekxonning eng yaqin kishisi uning qarindoshi, qo'ng'irot Qutlug' Temur bo'lgan. Qutlug' Temurning ukasi Qrimdagi Azoq shahri hokimi edi [18, 121].

1335-yilda Qutlug' Temur vafot qilganidan so'ng amirlardan biri Nongadoy Xorazmni boshqara boshladi. Bu holat yuqoridagi fikr, ya'ni Qutlug' Temurning qo'ng'irot urug'idan bo'lganligi haqiqatga yaqinligini ko'rsatadi.

Ammo, Qutlug' Temurdan farqli ravishda Nongadoyning ham, umuman qo'ng'irot so'fiylari sulolasi vakillari ham dabdabali unvonlarga ega bo'lmaganlar (jumladan Qutlug' Temur: "Qudratli malik, arab va arab bo'lmagan hukmdorlar homiysi, dunyo va iymonning ulug'vorligi, islom va musulmonlarning buyukligi" unvoni bilan ulug'langan edi). Ibn Battutaga ko'ra, Nongadoy hatto buyuk amir unvoniga ega bo'lmasdan oddiy amir bo'lgan, xolos. Uning vorislari esa so'fiy unvoni bilan boshqargan bo'lib, tadqiqotchilar fikricha, so'fiy nisbasi bu yerda faqat urug' yetakchilari ismiga qo'shib aytilgan bo'lib, agar mazkur hukmron urug' vakili bo'lgan taqdirda ham boshqaruvchi huquqiga ega bo'lmagan bo'lsa so'fiy nisbasi qo'shilmagan [6, 109-110].

Husayn So'fi Jo'chi avlodidan bo'lgan Jonibekning singlisiga uylangandi, qizi Kabak xotun xonning to'rt xotinidan ikkinchisi edi. U Oltin O'rdada kechgan siyosiy vaziyatdan foydalanib o'z mavqeini mustahkamlab oldi.

Xorazmga voliy bo'lgan Husayn so'fi, 14 - asrning 60 - yillarida Oltin O'rdadagi siyosiy paro-

kandalik chog'ida Xorazmda so'filar sulolasiga asos soldi. Ko'p o'tmay Chig'atoy ulusidagi tarqoqlikdan foydalanib, Xorazmning janubi-sharqiy qismini ham qo'shib oldi [22:72]. Undan keyingi voqealardan Xorazmning Amir Temur davlatiga kiritilgani va XV asr davomida mazkur viloyat Temuriylar davlati tarkibida bo'lganini ko'ramiz. Xorazm shu davrda Amir Temur va Temuriylar davlati tarkibidagi viloyat bo'lishiga qaramasdan, uning tarixiy chegaralaridagi yaxlitligi saqlangan va kattagina hudud siyosiy- ma'muriy jihatdan Xorazm tarkibiga kirgan. Ta'kidlab o'tilganidek, XIV asrning 60-yillarida Husayn So'fi Oltin O'rda xonligida avj olgan feodal nizolardan foydalanib, Xorazmda hokimiyatni qo'lga olgandi va o'z nomidan tanga ham zarb etdi. Temuriylar davri manbalarida u Xorazm hokimi (voliy) deb qayd etilgan. Agar Xorazm Jo'chi ulusi tarkibida viloyat mavqeida ekanligi hamda uni hokim boshqarganini hisobga oladigan bo'lsak, u holda bu yerda o'sha an'ananing davom etganini ko'ramiz.

Amir Temurning Xorazmga beshinchi yurishida Xorazm hukmdori Sulaymon So'fi qochib To'xtamish huzuriga borgani va Qunduzchadagi jangda uning lashkar amirlaridan bo'lgani ma'lum [22:119].

Chunonchi To'xtamishxon lashkari tarkibida Alibek qo'ng'irot va Navro'z qo'ng'irot ismli sarkardalar ham bo'lgan [22:109, 130, 137].

Shunday qilib, Xorazmni qisqa muddat (1361-1388 yillarda) boshqargan qo'ng'irot so'fiylari sulolasi hali bu bilan tugamadi. Bu sulola vakillari Xorazmda XVI asrning boshlarigacha yuksak mavqeni egallab kelganlar hamda XVIII asrning 80-yillariga kelib Xorazmda yana hokimiyatni egallaganlar.

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS).

Yuqoridagilardan umumiy xulosa chiqaradigan bo'lsak, XIII asr 20-yillaridan to XIV asr 50-yillarigacha Xorazm vohasi mo'gullar tomonidan ikkiga bo'lib boshqarilgan: Shimoliy Xorazm Oltin O'rda davlati tarkibiga, Janubiy Xorazm Chig'atoy ulusi tarkibiga kirgan. Ammo, afsuski bu davrlar Xorazm tarixi juda sust tadqiq qilingan. Chunki yozma manbalar ma'lumotlari kamligi, mavzuni

to'laqonli ravishda ochib berish imkoniyatini bermaydi. Shu jihatdan olganda, XIII – XV asrlar Xorazm siyosiy tarixi, Xorazmda qo'ng'irotlar sulolasining hokimiyatga kelishi hamda ular davrida Xorazm siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar tarixi masalalari kam o'rganilgan hamda kelgusida chuqur tahlil asosida o'rganilishi lozim bo'lgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(REFERENCES):

1. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаъус-садайи ва мажмаъул-бахрайи. / Масъул мухаррирлар: А.Қаюмов, Муҳаммад Али. – Т.: O'zbekiston, 2008. Ж. II, Қ.1: 1405 – 1429 йил воқеалари. – 632 б.
2. Ал-Бакувӣ, 'Абд ар-Рашӣд. Китāб Талхис ал-ссār ва аджāиб ал-малик ал-каххār: (сокращение [книги о] Памятниках и чудеса царя могучего) / издание текста, перевод, предисловие, примечания и приложение З.М.Буниятова. – Москва: Наука, 1971. 192 с.
3. Бартольд В.В. Дорожник от Бистами до Куня Ургенча. – Соч. Т.3. – М.: Наука, 1963. – С.260-268.
4. Бартольд В.В. Сведения об аральском море и низовьях Амударьи с древнейших времён до XVIII в. – Сочинения. Т.3. – М.: Наука, 1963. – 712 с.
5. Бартольд В.В. Хафиз-и Аbru и его сочинения // Сочинения, Том VIII. Работы по источниковедению. М.:Наука.1973.С. 74-98.
6. Вайнберг Б.И. К истории Кунгратских Суфи // Полевые исследования Хорезмской экспедиции в 1957 г. М.: Наука, 1960. С. 104–114.
7. Зайцев И.В. К истории золотоордынских кунгратов в Хорезме и в Крыму: эмир Нангутай // Тюркологический сборник 2013–2014: Памяти С.Г.Кляшторного / ред. кол. Т.Д.Скрынникова (пред.), Т.И.Султанов, В.В.Трепавлов. – М. : Наука – Вост. лит., 2016. – С. 238-255.
8. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-макдур фи тарихи Таймур (Темур тарихида такдир ажойиботлари). –Т., Меҳнат, 1992. – 326 б.
9. Иброҳимов Н. Ибн Баттута ва унинг Ўрта Осиёга сайёҳати. –Т., Шарқ баёзи, 1993. – 104 б.
10. Извлечения из Зафар-намэ Низам-ад-дина Шами // Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т.I. VII-XV вв. Арабские и персидские источники (далее МИТТ) // Под ред. С.Л.Волина, А.А.Ромаскевича и А.Ю.Якубовского. – С.514-523.
11. Извлечения из Матлаъас-са'дейн Абд-ар-раззака Самарканди / МИТТ, т.I. – С.531-535.
12. Извлечения из Нузхат ул-кулуб Хамдаллаха Казвини // МИТТ, т.I. – С.506-511.
13. История Казахстана в персидских источниках. –Т.4. –Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 620 с.
14. Исхаков Д.М., Измайлов И.Л. Этнополитическая история татар (III - середина XVI вв.). Институт истории АН РТ. – Казань: Школа, 2007. – 356 с.
15. Кдырнязов М.-Ш. Материальная культура городов Хорезма в XIII- XIV веках. – Нукус: Каракалпакстан, 1989. – 176 с.
16. Низомиддин Шомий. Зафарнома.Форс тилидан ўғирувчи Ю.Ҳакимжонов. Таржимани қайта ишлаб нашрга тайёрловчи ва масъул мухаррир А.Ўринбоев. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 544 б.
17. Рашид ад-Дин Сборник Летописей. т.1 ч. 2. –Москва: Наука, 1952. -281 с.
18. Сабитов Ж.М. Кунгираты в восточном Дешти-Кипчаке в XIII–XV веках // Вестник Евразийского Национального Университета. Астана. 2012. №3(88). С. 121–124.
19. Сабитов Ж.М. Происхождение Кутлук-Тимура, эмира хана Узбека // Молодой ученый. – 2016, № 1 (105). – С. 587-589.
20. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Том 2. Москва; Ленинград: Академия наук СССР, 1941.– С.90-99, 152,172-175, 385-391.
21. Хондемир. История монголов. От древнейших времен до Тамерлана / Пер. с перс. и авт. предисл., примеч. В.В.Григорьев. – СПб.: Типография Карла Крайя, 1834. – XII, 159 с.
22. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома // Сўз боши, табдил, изохлар ва кўрсаткичлар муаллифи ва нашрга тайёрловчилар: А.Аҳмад, Ҳ.Бобобеков.–Т.:Шарқ, 1997.– 384б.